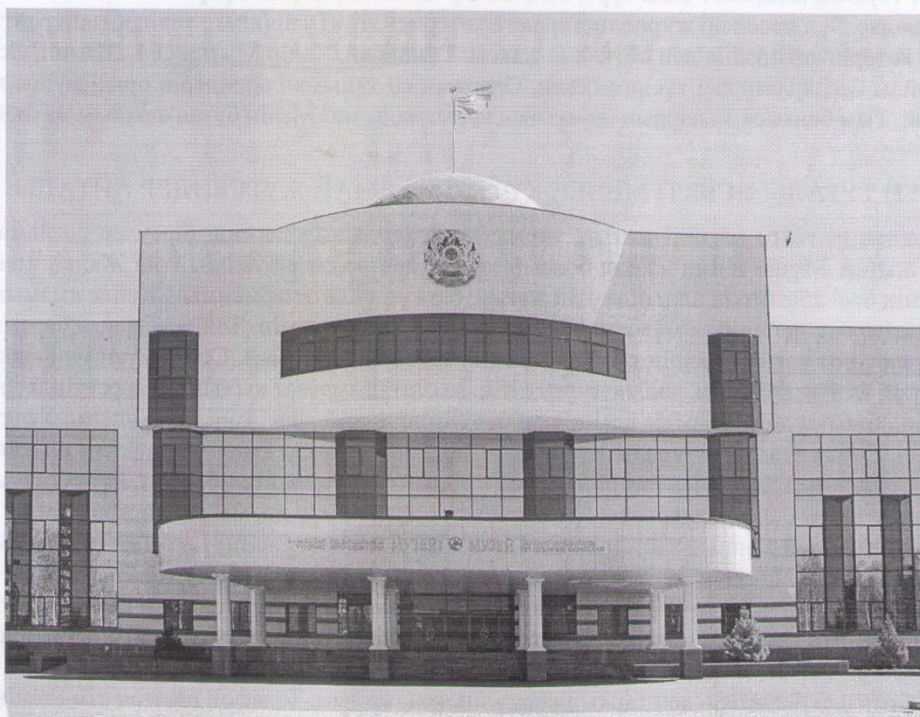

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan

№3 2019

Қазақстан Республикасы Тұңғыш
Президентінің Мұражайы

Özdemir E.D. KAZAK DİLİNİN TARİHİ SÜREÇTE KELİME ALIP VERDİĞİ DİLLER	173
Özdemir E.D. TÜRK DİLİNİN TARİHİ SÜREÇTE KELİME ALIP VERDİĞİ DİLLER	180
Қалқабәева С.Ә. ҚАДЫР МЫРЗА ӘЛИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ НАҚЫШТАР	188
Мұхамәди Қ.Т. А.БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЕНГІЗГЕН СӨЗЖАСАМ ТЕРМИНДЕРІ – ОҚЫТУ МАҚСАТЫН КӨЗДЕП ДҮНИЕГЕ КЕЛГЕН АТАУЛАР	194
Мұхамәди Қ.Т. ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ СӨЗЖАСАМДЫҚ ЖҰРНАҚ ТӘСІЛМЕН ЖАСАЛУЫ (қазақ және қырғыз тілдері негізінде)	198
Сүйерқұл Б.М., Мурсал А. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ТЕОНИМДЕРДІҢ ҚАТЫСУЫМЕН ЖАСАЛҒАН КҮРДЕЛІ ЕТІСТІКТЕРДІ ТЕОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ	203
Сүйерқұл Б. М., Оңласынова Н.С. ҚАЗАҚ МЕДИА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ДІНИ ҚОЛДАНЫСТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖАҢА ӘЛІПБИ НЕГІЗІНДЕ ТАҢБАЛАУҒА ҚАТЫСТЫ ҚИЫНДЫҚТАР ЖАЙЫНДА (діни сайттар материалдарын эколингвистикалық талдау)	209
Rsalieva Zh. METAPHOR IN PAREMIOLOGICAL UNITS OF ENGLISH, RUSSIAN AND KAZAKH LANGUAGES (IN THE MATERIAL OF THE THEMATIC GROUP «LABOUR-IDLENESS»)	214
ПКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW	220
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS	224

Қалқабаева С.Ә.

профессор м.а., филология ғылымдарының кандидаты, доцент
 Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
 Алматы қ., Қазақстан
 E-mail: salima25111961@gmail.com

ҚАДЫР МЫРЗА ӘЛИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ НАҚЫШТАР

Түйін: Бұл мақалада ХХ ғасырдағы қазақ поэзиясының жан-жақты өсіп, өркендеуіне, кемелденуіне, болашақ ұрпақтың ұлттық рухын қалыптастыруда зор еңбек сіңірген ақын Қадыр Мырза Әли поэзиясындағы ұлттық нақыштар талданып, тәпсірленеді. Қадыр Мырза Әли өлеңдерінің поэтикалық қуатын күшейтіп тұратын ерекшелігі – ондағы ұлттық сипатты танытатын ұлттық мазмұн мен пішінің бірлігінде, ұлттық дәстүр мен образды ойлаудың жаңашылдығында. Қазақ поэзиясының көркемдік дәстүрінен мол сусындаған ақын өлеңдерінде тың ой, жаңа ізденіс, рухани кеңдік, көркем суреттер мен шынайы образдар көптеп кездеседі. Ақын поэзиясындағы дала, домбыра, бесік, тау, тұлпар, киіз үй сияқты ұғымдар символдық мәнге айналған ұлттық көркем дәстүріміз екендігі ақын өлеңдеріне идеялық-көркемдік тұрғыдан талдау арқылы дәлелденеді. Қадыр Мырза Әлиді қазақ поэзиясын ұлттық нақыштармен әрлеген, ұлттық көркемдік ойлау дәстүрін жалғастырған және жаңа көркем образдар тудырған қайталанбас тұлға деп таниды. Автор ақынның әрбір өлеңінен қазақ халқының жаны мен болмысы көрініс алып жататынын айта келе, ақынның поэзиясы қай кезде де мәнді, өміршең деген түйін жасайды.

Түйін сөздер: ұлттық сипат, көркемдік дәстүр, поэтика, символ, ұлттық мінез, ұлттық образ, ұлттық көркемдік ойлау.

Резюме: В данной статье анализируются национальные особенности в поэзии Кадыра Мырза Али, великого поэта, который способствовал всестороннему росту, процветанию казахской поэзии 20-го века и формированию национального духа будущих поколений. Особенностью поэтической мощи поэзии Кадыра Мырза Али является сплав национальной формы и содержания, чтобы показать национальный характер, а также новизна национальной традиции и образов. В стихах поэта, который впитался богатой литературной традицией казахской поэзии много новых идей, новых поисков, духовное пространство, художественных картин и подлинных образов. Элементы национальной поэзии, такие как степь, домбра, колыбель, гора, конь, юрта являются символическими особенностями поэзии поэта, доказывая ее идейно-художественный анализ. Кадыр Мырза Али признается как уникальная личность казахской поэзии, который украсил казахскую поэзию национальными элементами и продолжил традиции национальной художественной мысли и создал новые художественные образы. Автор упоминает о том, что в стихотворениях поэта есть душа и натура казахского народа делает вывод, что его поэзия будет вечной и осмысленной.

Ключевые слова: национальный характер, художественная традиция, поэтика, символ, национальный образ, национальное художественное мышление.

Summary: This article analyses national trends in poetry of Kadyr Myrza Ali, a great poet who contributed to the comprehensive growth, prosperity of Kazakh 20th century poetry and to the formation of national spirit of future generations. The strong side of poetical power of Kadyr Myrza Ali's poetry is that it shows the national character combining national content and forms, as well as the new forms of tradition and the image of nationality. The poet who grew up absorbing creative tradition of Kazakh poetry has a lot of fresh ideas, new search, spiritual upgrade, artful pictures and genuine images. The elements of national poetry such as steppe, dombra, cradle, mountain, horse, yurt are symbolic features of the poet's poetry, proving its ideological-artistic analysis of the poet's poems showing our national creative traditions. Kadyr Myrza Ali is recognized as a unique poet decorated Kazakh poetry with national elements, continued creative national way of thinking and brought new creative images. Author mentioned that poet's poetry reflected the soul and personality of Kazakh people and made conclusion that his poetry is very meaningful and will live forever.

Keywords: national character, artistic tradition, poetics, symbol, national image, national artistic thinking.

Қазақстанның халық жазушысы Қадыр Мырза Әли – ХХ ғасырдағы қазақ поэзиясының жан-жақты өсіп, өркендеуіне, кемелденуіне, болашақ ұрпақтың ұлттық рухын қалыптастыруда зор еңбек сіңірген ақын. Қазақ поэзиясының дамуына көп еңбек сіңіріп, зор көркемдік үлес қосқан Қадыр Мырза Әлидің шығармашылығы әдебиетші мен оқырман тарапынан жоғары бағаланып, ыстық ықыласқа бөленіп келеді. Ақын поэзиясына лайықты бағасын берген академик Зейнолла Қабдолов:

«Қадыр Мырзалиев – сөздің сәйгүлігі, ойдың орманы. Ол жеке бастың дара мұңынан бастап, қымқиғаш халықаралық қайшылықтарға шейін қысылмай, қымтырылмай еркін жырлай алады» (1, 7), – деп ақынның өзіндік бет-бейнесін, шығармашылық келбетін дәл айқындап береді. Қазақ халқының өмірін көркем бейнелеген ақынның поэзиясы қай кезде де мәнді, өміршен.

Қадыр Мырза Әли – қазақ поэзиясында ұлт рухын қалыптастыру жолында еңбек еткен ақын. Ақын поэзиясынсыз қазақ әдебиетін көз алдымызға елестете алмаймыз десек те болады. «Әдебиет ұлттық болу керек» деп түсінген ақынның әрбір өлеңінен қазақ халқының жаны мен болмысы көрініс алып жатады. «Қадыр Мырза Әли ұлт тарихын, мінез-құлқын, ойлы көзбен өлшеп суреттейді. Онда терең идеялық мағына бар» (2, 129-130), – дейді Қадыр поэзиясы туралы академик Серік Қирабаев. Ақын Аманхан Әлім болса, ұлт ақыны туралы: «Ол қазақ поэзиясы арқылы алып Қазақстанның, оның ішінде ұлтымыздың тұтастай понорамасын жасаған тұлға. Оның поэзиясы бізді поэтикалық өнердің заңдылығы мен ерік еркіндігіндегі сезім мен ойдың уақыты мен кеңістігін, биіктігі мен тереңдігін асқан жауапкершілікпен сезіндіріп, білдіретін ерекше құбылыс. Қадекең поэзиясынсыз толыққанды ұлттық қазақ поэзиясын көз алдымызға келтіру қиын. Ол – аксиома. Оның бүкіл шығармашылық ғұмыры тұтас бір ұлттың тарихы, сол ұлт өмір сүрген қоғам, заман, уақыттың барометрі» (3), – деп ақын поэзиясын ұлт табиғатынан бөліп алудың мүмкін еместігін тауып айтады.

Қадыр Мырза Әли өлеңдерінің поэтикалық қуатын күшейтіп тұратын ерекшелігі – ондағы ұлттық сипатты танығатын ұлттық мазмұн мен пішіннің бірлігінде, ұлттық дәстүр мен образды ойлаудың жаңашылдығында. Қазақ поэзиясының көркемдік дәстүрінен мол сусындаған ақын өлеңдерінде тың ой, жаңа ізденіс, рухани кеңдік, көркем суреттер мен шынайы образдар көптеп кездеседі. Ақын поэзиясындағы дала, домбыра, бесік, тау, тұлпар, киіз үй сияқты ұғымдар символдық мәнге айналған ұлттық көркем дәстүріміз. Сыншы-ғалым Б.Кәрібаеваның: «Өнер-өлең жарығымен халқымыздың тарихи психологиялық қойнауын Қадыр еркін ақтарған ақын» (4, 182) – деген пікірі – ақиқат. Қадыр ақын қазақ поэзиясында ұлттық ұғымға негізделген тұтас көркемдік ойлау жүйесін қалыптастырды, қазақ халқының ұлттық көркем образын мүсіндеді.

Қадыр Мырза Әли – қазақ поэзиясын ұлттық нақыштармен әрлеген, ұлттық көркемдік ойлау дәстүрін жалғастырған және жаңа көркем образдар тудырған қайталанбас тұлға. Қазақтың ұлттық поэзиясына, өз көркемдік әлемімен, өз таңбасымен келген Қадыр Мырза Әлидің шығармашылығы әркез әдебиеттану ғылымы мен сынының назарын аударып жоғары бағасын алып отырды. Ақын шығармашылығы қазақ әдебиетінің тарихына өшпес мұра ретінде енген.

Қадыр Финаятұлы Мырзалиевтің шығармашылығына шолу жасап қарасақ, 40-тан астам жыр жинақтары мен балаларға арналған топтамалардың авторы екен. Бүгінгі күнге дейін жалпы шығармаларының жинағы 20 томнан асады. Мәселен, «Ой орманы» (1965), «Дала дидары» (1966), «Ақ отау» (1968), «Домбыра» (1971), «Көш» (1973), «Жерұйық» (1976), «Алакан» (1977), «Қорамсақ» (1980, 1981), «Қызыл кітап» (1983), «Күміс қоңырау» (1970, 1985) жыр жинақтарында нәзік лирикалық сезімді терең философиялық ой-толғаныстарымен шебер ұштастырған. «Мәңгі майдан» (1993), «Биік баспалдақ» (1993), «Үкілі үзінділер» (1996), «Ғибратнәмә» (2001), «Алаштың арманы» (2001), «Жазмыш» (2001), «Еңіреп өткен ерлер-ай» (2001), «Иірім» (2004), «Шырғалаң» (2004), «Алмас жерде қалмас» (2004), тағы басқа кітаптары оқырманның іздеп жүріп оқитын, рухани нәр алатын дүниесіне айналған. Әдеби-сын кітаптарында халқының өткені мен бүгінгісіне, ғасырлар бойғы арман-мүддесіне, мәдениет пен әдебиеттің даму сатыларына ой жүгіртіп, замандастарының тыныс-тіршілігіне үңіледі. Оның 200-дей өлеңіне ән жазылып, «Күндер-ай» деген атпен 1984 жылы жеке жинақ болып шықты. Драматургияда Алдаркөсе туралы «Сақалдың саудасы» атты сатиралық комедия мен Махамбеттің соңғы күндеріне арналған «Жаралы жолбарыс» атты драмасын жазды. Соңғы шығармасы үшін 1997 жылы Махамбет атындағы сыйлыққа ие болды. Оның шығармалары әлем әдебиетінің озық үлгілерімен үндес келіп, философиялық-дидактикалық дәстүрді дамыта жырлаған өзіндік өрнегімен танылды. Ақын өлеңдері ағылшын, француз, неміс, болгар, венгр, фин тілдеріне аударылған. Орыс тілінде «Бессонница» (1967), «Белая юрта» (1968), «Соловьиный сад» (1971), «Степные пути» (1975), «Твой дом» (1976), «Верхняя струна домбры» (1976), «Ладони» (1984), «Нижняя струна домбры» (1985), тағы басқа кітаптары жарық көрсе, өзбек тілінде «Күміс қоңырау» (1975), қырғыз тілінде «Алакан» (1979), әзербайжан тілінде «Бұлбұл бағы» (1980), моңғол тілінде «Шымыр жаңғақ» секілді еңбектері басылды. Аударма ісінде М. Овидий, Руми, В. Гюго, Г. Гейне, М. Лермонтов, С. Есенин, Я. Райнис, Л. Родари, Р. Ғамзатов, Э. Межелайтис, К. Кулиев өлеңдерін, Ш. Петефи мен С. Сүлейменовтің («Атамекен») жыр жинақтарын қазақ тіліне аударған.

Ақынның мол әдеби мұрасының таңдамалары «Қазығұрт» баспасынан 2001 жылы 12 том болып жарық көрсе, 2010 жылы толықтырылып 18 том болып қайта басылып шықты. Осындай ерен еңбегімен қазақ әдебиетін сан мен сапа, мазмұн мен көркемдік жағынан молайтып, халқымыздың рухани мәдениетіне зор үлес қосты. Әдебиетімізге сіңірген еңбегі нәтижесінде Қадыр Мырзалиев Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының (1966), ҚР Мемлекеттік сыйлығының (1980), Монголияның «Дарын» атты Халықаралық әдеби сыйлығының (1993), «Махамбет» атты сыйлықтың (1997), Республикалық тәуелсіз «Тарлан» сыйлығының (2004) лауреаты атанды. Алайда ақын үшін ең жоғары атақ – қазақ халқының ұлт ақыны бола білуі деп білеміз.

Қадыр Мырза Әли шығармашылығы ұлт трагедиясы мен бақытының, оның ғұмырнамасының айнасы. Бар талантын, мақсат-мұраттын өз ұлттың танытуға арнаған. Қадыр Мырза-Әли өз буын, өз өмірін, сезімін жырлаушы ғана емес, сол арқылы тұтастай ұлттың атынан сөз айта алатын, ұлт ойын жеткізе алатын дәрежеге көтерілген ірі тұлға. Жазушы Нұрдәулет Ақыштың: «Біз, ең алдымен, бүкіладамзаттық емес, ұлттық құндылық жасауды армандауымыз керек. Сонда ғана бізді әлем таниды, өзге ұлттар мойындайды. Біз әлемді ұлттық құндылықтарымызбен ғана таң қалдырамыз» (5), –деп айтқан ойы Қадыр Мырза Әли шығармашылығымен үндесіп жатқандай.

Менің бабам қақтаған қыр аптабы
Көшіп-қонып, ұрпағы тұрақтады.
Біздің тарих бұл да бір қалың тарих,
Оқулығы жұп-жұқа бірақ-тағы.

Қадыр жазған өлеңнің әр шумағы осылай шындық пен тарихтан сыр тартады. Жинақы да дәл айтылған ақиқат. Ұлттанушы-ғалым А.Айталының: «Адамды ұлтқа біріктіретін шешуші күш – ұлттық сана-сезім», – деп айтқанындай, ақын поэзиясы ұлттымыздың ойлауы мен санасында ұлттық негіздің сіңе түсуіне еңбек етуде.

Дүниені ұлттық түсінікпен қабылдау ұлт ақынына тумысынан тән нәрсе. Әрі бұл қасиеттің өлеңдерінен толық көрініс алуы да заңдылық. Өлеңдерімен ұлттымыздың мінезін, болмысын, табиғатын танытып, қазіргі қазақ лирикасының эстетикалық деңгейін көтерген ақындарымызды атар болсақ, тағы да ең алғаш аузымызға Қадыр Мырза Әли оралады. Себебі ақын поэзиясы ұлттық ой-сананы, дүниетанымды сезім шынайылығымен, ой тереңдігімен, асқақ та өршіл рухпен береді. «Қазақ – осы!» деп ұлттымызға тән жақсылы-жаманды қасиеттерімізді саралап, болмыс-бітіміміздің ішіне үңіледі. Елін шексіз сүйген талантты ақын, білімді тұлға екендігін мойындатады. Атап айтсақ, «Қазақтарды шетелдік қонақтарға таныстыру» атты өлеңінде қазақтың қандай халық екенін шетелдіктерге таныстыра келе:

Жайлауында жүрген жігіт бағып қой.
Дос келді деп,
Жасап жатыр анық той.
Тұңғыш рет көріп тұрсың сен оны,
Нағыз қазақ осы міне,
Танып қой!
Сәйгүлікті құйрық-жалы таралған
Сүйетұғын қазақ осы,
Қарандар!
Қазақ осы:
Күй шығарып,
Ән салып,
Көкпартартып,
Қыз қууға жаралған,

...Қазақ осы:
Дала дейтін,
Күн дейтін.
Қазақ осы:
«Өнер алды – тіл» дейтін...

Ақынның мол әдеби мұрасының таңдамалары «Қазығұрт» баспасынан 2001 жылы 12 том болып жарық көрсе, 2010 жылы толықтырылып 18 том болып қайта басылып шықты. Осындай ерен еңбегімен қазақ әдебиетін сан мен сапа, мазмұн мен көркемдік жағынан молайтып, халқымыздың рухани мәдениетіне зор үлес қосты. Әдебиетімізге сіңірген еңбегі нәтижесінде Қадыр Мырзалиев Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының (1966), ҚР Мемлекеттік сыйлығының (1980), Монголияның «Дарын» атты Халықаралық әдеби сыйлығының (1993), «Махамбет» атты сыйлықтың (1997), Республикалық тәуелсіз «Тарлан» сыйлығының (2004) лауреаты атанды. Алайда ақын үшін ең жоғары атақ – қазақ халқының ұлт ақыны бола білуі деп білеміз.

Қадыр Мырза Әли шығармашылығы ұлт трагедиясы мен бақытының, оның ғұмырнамасының айнасы. Бар талантын, мақсат-мұраттын өз ұлтын танытуға арнаған. Қадыр Мырза-Әли өз буын, өз өмірін, сезімін жырлаушы ғана емес, сол арқылы тұтастай ұлттың атынан сөз айта алатын, ұлт ойын жеткізе алатын дәрежеге көтерілген ірі тұлға. Жазушы Нұрдәулет Ақыштың: «Біз, ең алдымен, бүкіладамзаттық емес, ұлттық құндылық жасауды армандауымыз керек. Сонда ғана бізді әлем таниды, өзге ұлттар мойындайды. Біз әлемді ұлттық құндылықтарымызбен ғана таң қалдырамыз» (5), –деп айтқан ойы Қадыр Мырза Әли шығармашылығымен үндесіп жатқандай.

Менің бабам қақтаған қыр аптабы
Көшіп-қонып, ұрпағы тұрақтады.
Біздің тарих бұл да бір қалың тарих,
Оқулығы жұп-жұқа бірақ-тағы.

Қадыр жазған өлеңнің әр шумағы осылай шындық пен тарихтан сыр тартады. Жинақы да дәл айтылған ақиқат. Ұлттанушы-ғалым А.Айталының: «Адамды ұлтқа біріктіретін шешуші күш – ұлттық сана-сезім», – деп айтқанындай, ақын поэзиясы ұлтымыздың ойлауы мен санасында ұлттық негіздің сіңе түсуіне еңбек етуде.

Дүниені ұлттық түсінікпен қабылдау ұлт ақынына тумысынан тән нәрсе. Әрі бұл қасиеттің өлеңдерінен толық көрініс алуы да заңдылық. Өлеңдерімен ұлтымыздың мінезін, болмысын, табиғатын танытып, қазіргі қазақ лирикасының эстетикалық деңгейін көтерген ақындарымызды атар болсақ, тағы да ең алғаш аузымызға Қадыр Мырза Әли оралады. Себебі ақын поэзиясы ұлттық ой-сананы, дүниетанымды сезім шынайылығымен, ой тереңдігімен, асқақ та өршіл рухпен береді. «Қазақ – осы!» деп ұлтымызға тән жақсылы-жаманды қасиеттерімізді саралап, болмыс-бітіміміздің ішіне үңіледі. Елін шексіз сүйген талантты ақын, білімді тұлға екендігін мойындатады. Атап айтсақ, «Қазақтарды шетелдік қонақтарға таныстыру» атты өлеңінде қазақтың қандай халық екенін шетелдіктерге таныстыра келе:

Жайлауында жүрген жігіт бағып қой.
Дос келді деп,
Жасап жатыр анық той.
Тұңғыш рет көріп тұрсың сен оны,
Нағыз қазақ осы міне,
Танып қой!
Сәйгүлікті құйрық-жалы таралған
Сүйетұғын қазақ осы,
Қарандар!
Қазақ осы:
Күй шығарып,
Ән салып,
Көкпартартып,
Қыз қууға жаралған,

...Қазақ осы:
Дала дейтін,
Күн дейтін.
Қазақ осы:
«Өнер алды – тіл» дейтін...

– деп нені қалап, нені қастерлейтінін айтады. Халқымыздың жатырқауды білмейтін қонақжай, жомарт, қолы ашық, тойшыл, думаншыл, батыр әрі ақын халық екендігін көтеріңкі леппен мақтана жырлайды. Бұл өлеңнің әр шумағы халқымызға тән ұлттық болмыс пен мінезді жан-жақты аша түседі. Қадыр Мырза Әли шығармаларын әркез қадағалап, жоғары пікір айтып отырған академик С.Қирабаев: «Туған жер туралы толғанысты оның тарихы, салт-дәстүрі, халықтың жақсы мінездері жайлы ойларымен ұштастыруда Қ.Мырзалиевтің ізденістері өте бағалы. «Ой орманы», «Дала дидары» кітаптары қазақ тағдыры жайлы ақынды тебіренген ойлардың біздің бүгінгі өмір-тіршілігіміздің мән-мақсатын сезінуге бастайтынын көреміз. Ол шындыққа, құбылыстың сырына, дала тарихына ой көзімен қарауға үйретеді» (2, 129-130), - дейді. Шын мәнінде Қадыр Мырза Әли шығармашылығында халқымыздың қанына сіңген мінезі, салт-дәстүрі, тыныс-тіршілігі молынан сөз етілетін өлеңдер көптеп табылды. Атап айтар болсақ, «Домбыра», «Тарихи этнография музейі», «Киіз үй», «Қыз қуу», «Бір үзім нан», «Қалада тұратын қазақ қарты», «Қанға сіңген қасиет», «Ат жарыс», «Қазақша күрес», «Аударыспақ», «Айтқыс», «Аударыспақ», «Тойтарқар», «Алаштың арманы» т.б. көптеген өлеңдерінде өз ұлтын жанындай сүйген лирик ақынның бейнесін елестетеміз. «Киіз үй» өлеңінде былай дейді:

Түндігінде ілулі Ай –
Дала шамы.
Төсеп тастап текемет,
Алашаны,
Сен күтесің қонақты,
Жолаушыны,
Сен күтесің ойын-той,
Тамашаны.
Сен тілейсің жұлдызды,
Көк аспанды.
Сен тілейсің бел асқан,
Дөн асқанды.
Сен тілейсің ақын боп шалқығанды,
Сен тілейсің жақын боп жанасқанды...

Көркемдік дәстүрге бай поэзиямыздың нәрін сіңірген Қадыр Мырза Әли өз шығармашылығында дәстүрлі ұлттық образдарды шеберлікпен пайдаланып, жаңа ой айтудың тәсілі ете білді. Ақын өлеңдерінде ұлттық поэзиямызда дәстүрлі образға айналған ДАЛА, ТАУ, ОТАУ, ДОМБЫРА, КҮН, АЙ, ЖЕЛ, ТҰЛПАР, ҚОНАҚ сияқты символдық мәнді бейнелер көп кездеседі. Осындай дәстүрлі образдың бірі – ДАЛА. «Боз дала», «Дала бізден...», «О, дала», «Ұлы дала», «О, далам, менің байтағым», «Дала мен тау», «Дала мен гүл», «Дала мен қала», «Дүбірлі дала», «Төркін-далам», «Дала» т.б. Осыншама өлеңінің арқауы болған дала – әр өлеңінде тың мазмұн мен көркем бейнеге айналады.

“Дала дидарына” кітабында енген дала тақырыбындағы өлеңдерінде Дала бірде – кендіктің, бірде – ұлылықтың символы. «Қазаққа дала керек, ғарыш керек» өлеңінде: «Қазаққа дала керек, ғарыш керек, Керемет кендік керек, алыс керек, – десе, «Жиһан жер» өлеңінде:

Күнзак ойнаса жел күйді ерінбей,
Керілген даланы Күн сүйді еріндей.
Дала кең,
Кендік те бір ұлылық қой,
Ұлылық жатады өстіп игерілмей! –

деп, ақын Дала аясындағы құбылыстарды жанды кейіпте суреттеп, қазақтың болмысын далаға ұқсатады. Дала бейнесі арқылы, біз үшін ең бастысы, қазақ өлеңінің ұлттық сипаты мен мінезі сүттің бетіндегі қаймақтай, басқа сипаттардан бұрын өлеңнің бетінде тұратындығы, ыстық сезілетіндігі болып табылады. Ал енді «Ұлы далада» былай дейді:

Ұлы тұздің о баста тіні мықты.
Қалайды ол махаббат,
Жылылықты.

Бұл даланы көрмеген,
Сезінбеген
Жарытпайды түсініп ұлылықты!

... Көзбен емес,
Көңілмен мөлшерлейтін
Бұл даланың ғарышпен бір өлшемі!
Қандай тегіс бұл дала,
Қандай байтақ!
Төңкерілген аспанның қақпағындай! —

деп туып-өскен қазақ даласы өлшеміне гиперболалық теңеулер қолданады.

Қадыр Мырза Әли поэзиясының ұлттық мазмұнға ғана бай емес, түр, пішін жағынан да көп ізденісі, жаңашылдығы көп. Ақынның өлеңдері сан-алуан: екі, үш, төрт, жеті, сегіз, он бір, он төрт буынды композициялық-құрылымды болып келеді. Мысалы «Киіз үй» өлеңінде тармақ саны өлең мазмұнына бағындырылған:

...Қымыран ба?
Қымыз ба?
Оған байсың.
Кемшілігің —
Кент болып қона алмайсың.
Шопан барда мына біз жоғалмаймыз,
Біз бар жерде сен өзі-ақ жоғалмайсың!

Ақын туындыларының мазмұнын ұлттық дәстүрмен шебер ұштастырумен қатар, жарасымды жаңа формалар мен түрлер табуда ізденістер танытқан. Ақын өлеңдерінде поэзияға өзгеше ырғақ, әуезділік беретін қайталауларды шебер қолданады. «Ат» өлеңінде қазақ тұрмыс-тіршілігінде ерекше орын алатын ат малының қадір-қасиетін қайталаудың бірнеше түрлерін (ассосанс, аллитерация, еспе қайталау т.б.) қолдану арқылы әсерлі береді:

Арғымағың бір кезде ердің құны,
Ата-тарих, көзіңмен көрдің мұны.
Атың бар ма? — бақыттың үлкені сол,
Атың жоқ па? — сол үлкен сордың бірі.
Атың жоқ па? — жерледі жаманың да,
Атың бар ма? — ерледің заманыңда.
Атың жоқ па? — жокшылық иығыңда,
Атың бар ма? — молшылық табаныңда.

Қадыр ақын өлеңдерінде өзіне дейінгі поэзияда орын алған көркемдік дәстүрлерді де жаңашылдықпен пайдаланған. Соның бірі — жыраулық толғаулардағыдай нақылдар мен афоризмдердің жиі кездесуі. Қадыр ақын афоризмдерінің көбі халық жадында сақталып, жатқа айтылады.

Қазақ боп
Туғаныңа өкінбе,
Қазақ боп
Жарыға
Алмағаныңа өкін! —

деген сияқты қанатты сөздері де ұлттық ар-намысты жона түсетін дүниелер. Ақын шығармашылығы қазақ поэзиясында ұлт рухын қалыптастыруға қызмет етті. Демек, Қадыр Мырза Әлиді қазақ поэзиясын ұлттық мазмұнмен байытқан, ұлттық көркемдік нақыштармен әрлендірген ақынымыз деп даралап айта аламыз.

Бұл даланы көрмеген,
Сезінбеген
Жарытпайды түсініп ұлылықты!

... Көзбен емес,
Көңілмен мөлшерлейтін
Бұл даланың ғарышпен бір өлшемі!
Қандай тегіс бұл дала,
Қандай байтақ!
Төңкерілген аспанның қақпағындай! —

деп туып-өскен қазақ даласы өлшеміне гиперболалық теңеулер қолданады.

Қадыр Мырза Әли поэзиясының ұлттық мазмұнға ғана бай емес, түр, пішін жағынан да көп ізденісі, жаңашылдығы көп. Ақынның өлеңдері сан-алуан: екі, үш, төрт, жеті, сегіз, он бір, он төрт буынды композициялық-құрылымды болып келеді. Мысалы «Киіз үй» өлеңінде тармақ саны өлең мазмұнына бағындырылған:

...Қымыран ба?
Қымыз ба?
Оған байсың.
Кемшілігің —
Кент болып қона алмайсың.
Шопан барда мына біз жоғалмаймыз,
Біз бар жерде сен өзі-ақ жоғалмайсың!

Ақын туындыларының мазмұнын ұлттық дәстүрмен шебер ұштастырумен қатар, жарасымды жаңа формалар мен түрлер табуда ізденістер танытқан. Ақын өлеңдерінде поэзияға өзгеше ырғақ, әуезділік беретін қайталауларды шебер қолданады. «Ат» өлеңінде қазақ тұрмыс-тіршілігінде ерекше орын алатын ат малының қадір-қасиетін қайталаудың бірнеше түрлерін (ассосанс, аллитерация, еспе қайталау т.б.) қолдану арқылы әсерлі береді:

Арғымағың бір кезде ердің құны,
Ата-тарих, көзіңмен көрдің мұны.
Атың бар ма? — бақыттың үлкені сол,
Атың жоқ па? — сол үлкен сордың бірі.
Атың жоқ па? — жерледі жаманың да,
Атың бар ма? — ерледің заманыңда.
Атың жоқ па? — жокшылық иығыңда,
Атың бар ма? — молшылық табаныңда.

Қадыр ақын өлеңдерінде өзіне дейінгі поэзияда орын алған көркемдік дәстүрлерді де жаңашылдықпен пайдаланған. Соның бірі — жыраулық толғаулардағыдай нақылдар мен афоризмдердің жиі кездесуі. Қадыр ақын афоризмдерінің көбі халық жадында сақталып, жатқа айтылады.

Қазақ боп
Туғаныңа өкінбе,
Қазақ боп
Жарыға
Алмағаныңа өкін! —

деген сияқты қанатты сөздері де ұлттық ар-намысты жона түсетін дүниелер. Ақын шығармашылығы қазақ поэзиясында ұлт рухын қалыптастыруға қызмет етті. Демек, Қадыр Мырза Әлиді қазақ поэзиясын ұлттық мазмұнмен байытқан, ұлттық көркемдік нақыштармен әрлендірген ақынымыз деп даралап айта аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қабдолов З. Қадырдың қадірі. Қадыр Мырза Әли. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. 1-т., – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2001.
2. Қирабаев С. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті. – А., 1998.
3. Аманхан Ә. Талант тағлымы // «Ана тілі» газеті, 10-желтоқсан, 2009.
4. Кәрібаева Б. Қадыр поэзиясы хақында // Жұлдыз. – 1983, №12.
5. Нұрдаулет А. // «Қазақ әдебиеті», 14-желтоқсан, 2007.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қабдолов З. Қадырдың қадірі. Қадыр Мырза Әли. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. 1-т., – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2001.
2. Қирабаев С. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті. – А., 1998.
3. Аманхан Ә. Талант тағлымы // «Ана тілі» газеті, 10-желтоқсан, 2009.
4. Кәрібаева Б. Қадыр поэзиясы хақында // Жұлдыз. – 1983, №12.
5. Нұрдаулет А. // «Қазақ әдебиеті», 14-желтоқсан, 2007.